

Ірина Новіцька,
студентка магістратури
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. М. Доброльожа,**
кандидат філологічних наук, доцент.

Концепт *душа* і *серце* в українській фразеології

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці, що містять компонент «душа» і «серце». З'ясовано ментальне підґрунтя щодо виникнення та функціонування фразем із компонентами «душа» і «серце».

Визначення “внутрішньої форми” фразеологізмів є надзвичайно актуальною темою, оскільки на сьогоднішній день мова не стоїть на місці, вона постійно еволюціонує, вдосконалюється, урізноманітнюється, внаслідок чого з'являються нові вислови та вирази. Фразеологічні одиниці широко використовуються в публіцистиці, в сучасній літературі та й узагалі, в літературному та побутовому мовленні.

Конструктивні ідеї та цікаві гіпотези щодо змісту і форми фразеологізмів містять праці багатьох мовознавців, серед яких варто відзначити як наших співвітчизників (Л. Скрипник, Г. Удовиченка, В. Білоноженка, В. Ужченка, Ю. Прадіда, О. Селіванову, М. Жуйкову) так і зарубіжних мовознавців (В. Мокієнка, В. Виноградова, О. Бабкіна, М. Басай, І. Матешич, В. Архангельського).

Метою даної статті є розгляд змісту компонентів *душа* і *серце*, які використовуються в загальноукраїнських фразеологізмах в лінгвістично-культурологічному аспекті.

З поняттям «культура» тісно пов'язане поняття «менталітет», що і є основою значень і понять будь-якої культури [7, с. 42]. Вчені схиляються до думки, що поняття ментальність, як і поняття культури, стосується понять,

яким важко дати чітке визначення. Так, російський філолог А. Т. Хроленко вважає, що ментальність можна скоріше описати, ніж дати їй чітке визначення [7, с. 44]. Ще один російський філолог, що спеціалізується на історії російської мови, культури і філології В. В. Колесов, дає своє визначення цьому поняттю: «Ментальність є світобачення в категоріях і формах рідної мови, що об'єднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні і вольові якості національного характеру в типових його уявленнях». Таким чином, визначають основну одиницю ментальності — концепт даної культури [2, с. 81].

Значна частина науковців вважають, що поняття «концепт» є близьким до поняття «значення слова», але розглядається дещо в іншій системі зв'язків: як значення — в системі мови, як поняття — в системі логічних відношень і форм, що досліджуються і мовознавством, і логікою. Виходячи з того, що концепт є сукупністю уявлень, понять, знань, асоціацій, можна стверджувати, що концепт ширший ніж поняття, оскільки останнє включає сукупність основних ознак, а концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії [4, с. 116-117].

На нашу думку, досить глибоке визначення концепту дає лінгвіст Ю. С. Степанов: «Концепт є немовби згустком культури свідомості людини, тим, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини, або засобом чого людина сама входить в культуру, а інколи і впливає на неї» [6, с. 40]. Український фразеолог О. Селіванова доповнює і уточнює термін і поняття концепту: «Концепт — інформаційна структура свідомості, різносубстрактна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [5, с. 256]. Аналізуючи дане визначення та сукупність фразеологізмів української мови, через призму основних рис ментальності української нації, можна дійти висновку, що найбільш неоднозначними, складними, такими, що відображають національно-культурну, ментально-психологічну специфіку і ціннісну орієнтацію української нації є концепти *душа* і *серце*.

Розглядаючи фразеологічні одиниці з компонентами *душа*, *серце*, варто зазначити, що більшість із них характеризують емоційний стан людини, яка щось відчуває, переживає [3, с. 36-38]:

1. На позначення емоційного стану людини, що відчуває відразу, неприязнь тощо до когось, чогось: *як (мов, ніби) по душі дере* «неприємно вражає, викликає дразливі почуття»; *колотити душу* «викликати неспокій, роздратування, обурення тощо», *з душі верне* «викликає велику огиду», *душа сохне* «хтось відчуває відразу до чогось, комусь щось не подобається», *[аж] з душі пре* «комусь стає неприємно, гидко і т. ін.», *бісова душа* «уживається для вираження крайнього незадоволення кимось; роздратування, обурення з приводу чого-небудь».

2. На позначення емоційного стану людини, що відчуває неспокій, хвилювання, тривогу, які є результатом реакції на якісь події, чийсь поведінку, дію, чийсь висловлювання: *мулько на серці* «неспокійно, бентежно, невесело», *перетліти душею (серцем)* «тяжко пережити, перестраждати від тривоги, страху, туги») *душа не на місці* «хтось дуже хвилюється, перебуває у стані тривоги, занепокоєння», *брати за душу* «надзвичайно зворушувати, хвилювати когось», *коти шкребуть на серці* «хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою», *колотити душу* «викликати неспокій, роздратування, обурення», *кинути / кидати жарину в серце* «викликати в кого-небудь хвилювання; тривожити когось», *заходити / зайти в душу (в серце)* «глибоко хвилювати, викликати відгук у кого-небудь».

3. На позначення емоційного стану людини, що переживає душевні (рідше фізичні) муки, страждання тощо: *точити кров з серця* «завдати комусь душевного болю, страждань», *тиснути [за] серце (коло серця)* «1) спричиняє відчуття душевного болю; 2) хто-небудь відчуває біль, перебуває в стані душевного пригнічення», *вимотувати всю душу* «завдавати мук, страждань комусь», *душа розривається надвоє* «хтось дуже страждає від суперечливих почуттів, душевної роздвоєності, неможливості вирішити щось», *серце нис* «хтось дуже переживає, страждає», *серце болить* «хтось дуже переживає,

страждає з якогось приводу», *ранити душу (серце)* «завдавати кому-небудь душевного болю, страждань», *рвати / порвати душу (серце)* «викликати страждання, душевний біль; завдавати мук», *розбивати / розбити серце (душу)* «завдавати кому-небудь душевного болю, страждань».

4. На позначення емоційного стану людини, що відчуває радість, задоволення, насолоду: *[аж] душа (серце) радіє (радується)* «хто-небудь задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось», *залоскотало коло серця* «комусь стало приємно, радісно від чогось», *за милу душу* «з великим задоволенням бажанням», *легко (любо, весело і т. ін.) на душі (на серці)* «приємно, спокійно, радісно комусь», *тішити (веселити, розвеселити) серце* «радувати, приносити задоволення; бути гарним, привабливим», *легко (любо, весело і т. ін.) на душі (на серці)* «приємно, спокійно, радісно комусь».

5. На позначення емоційного стану людини, що перебуває у захопленні від когось, чогось: *прикипіти серцем (душею)* «1) відчути велику прихильність, щиро прив'язатись до когось; 2) захопитися чимсь, полюбити щось»; *запалювати/ запалити душу (серце)* «збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь».

6. На позначення емоційного стану людини, що відчуває любов, схильність до когось, чогось: *навертати/ навернути серце* «пробуджувати в кого-небудь почуття кохання, дружби до когось», *душі не чути* «дуже любити когось», *віддавати / віддати серце* «1) щиро, віддано любити когось; 2) робити що-небудь або працювати з великою любов'ю»; *вкладати / вкласти серце* «виявляти любов до кого-небудь, піклуватися про когось».

Також фразеологічні одиниці з компонентами *душа, серце* характеризують індивідуально-психологічні особливості людини, а також риси характеру:

1. Щирість, відвертість: *відкривати (розкривати)/ відкрити (розкрити) душу (серце)* «відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками»; *душа навстіж* «хто-небудь відвертий, щирий у поводженні з іншими»; *від щирого серця* «1. палко, від усієї душі; 2. відверто, щиросеречно, не приховувати нічого»; *іти (походити) з глибини душі (серця)* «відзначатися

щирістю, відвертістю, проникливістю»; *кров'ю серця* «широ, з глибокою проникливістю».

2. Милосердність, чуйність: *мати Бога в серці (в душі)* «бути милосердним, добрим, совісним, справедливим»; *мати м'яке серце* «бути добрим, поступливим, лагідним»; *великого серця і великої душі* «задушевна, добра, щира, чула людина»; *м'який серцем* «добрий, доброзичливий, лагідний, довірливий».

3. Лицемірство, нещирість: *кривити/ покривати душею* «бути нещирим, лицемірити».

4. Жорстокість: *мати кам'яне (камінне) серце* «бути нечуйним, жорстоким, бездушним», *не мати душі* «бути непорядним, жорстоким, недобррозичливим».

Існують фразеологічні одиниці з компонентами *душа, серце* і у фразеологізмах, що означають смерть: *розлука з душею* «смерть», *погубити душу [з тілом (і тіло)]* «1) померти, загинути; 2) призвести до смерті когонебудь», *випустити дух* «1) убити, згубити; 2) умерти, загинути».

Фразеологічні одиниці з компонентами *душа, серце*, що вказують на бідність: *нічого нема за душею* «хто-небудь дуже бідний», *за душею ні шеляга* «бідна людина».

З усього сказаного вище можна зробити висновок, що дослідження вітчизняної фразеології є одним із важливих напрямків для пізнання української мови як динамічної і повноцінної системи. Оскільки формування мовної системи є невідривним процесом від формування і розвитку народу, нації як носія мови, то опрацювання тієї частини фразеологізмів, котрі є відображенням культурно-ментальної основи народу, повинне займати найбільш вагоме місце.

Таким чином, дослідження концепту *душі і серця*, як одних із головних понять для української ментальності, дає змогу прослідкувати цей основоположний взаємозв'язок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. та ін. Словник фразеологізмів української мови / Відповід. ред. Винник В. - К.: Наукова думка, 2003. - 788 с.
2. Колесов В. В. «Жизнь происходит от слова...» СПб.: Златоуст, 1999.—81 с.
3. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. — Сімферополь: Еліньо, 2006. — 256 с.
4. Приймак А. Н., Казьмирик О. А. Концепты «душа» и «тело» как отражение русской ментальности и культуры (на материале русской фразеологии) // Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України. – Житомир: ЖДУ. — 2007. — 115-121 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — 256 с.
6. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. — М., 1975. — 40 с.
7. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. — М., 2005. — 44 с.